

Berman alebo koniec protikladu teória – prax

VIVIEN COSCULLUELA

Université Bordeaux III Michel de Montaigne

„Fremdheit je tiež cudzotou cudzieho v plnom zmysle: inakosť, nepodobnosť, inak povedané: to, čomu nemôžeme dať podobu známeho bez toho, aby sme to zničili. Môže to byť to, čo je v inakosti desivé, ale aj čo je v nej výnimočné. Cudzie sa vždy takto prejavovalo: ako démon alebo ako Boh.“ (Berman, 1995: 124)

Antoine Berman (1942–1991) je spolu s Henri Meschonnicom a Georgeom Mouninom jedným z najvýznamnejších a najuznávanejších teoretikov prekladu vo Francúzsku. Za svoj pomerne krátky život napísal okrem mnohých štúdií tri teoretické monografie, z ktorých najdôležitejšou je práca *L'épreuve de l'étranger* (Skúška cudzieho. Kultúra a preklad v Nemecku obdobia romantiky, 1984). O rok neskôr vyšla kniha *La traduction et la lettre, ou l'Auberge du lointain* (Preklad a text alebo Hostinec z dialky, 1985), ktorá je prepisom jednej z prednášok na Collège Internationale de Philosophie v Paríži, kde bol Berman v osemdesiatych rokoch 20. storočia programovým riaditeľom a kde viedol aj seminár o Walterovi Benjaminovi. V posmrtnom vydaní vyšla Bermanovi práca *Pour une critique des traductions: John Donne* (Ku kritike prekladov: John Donne, 1995), ktorá je v podstate aplikovanou kritikou prekladu, kde porovnáva preklady Donnových básní do francúzskeho a španielskeho jazyka. Z pozostalosti mu vyšlo v roku 2008 ešte jedno vydanie – nedokončený komentár k *Prekladateľovej úlohe* od Waltera Benjamina pod názvom *L'Age de la traduction. „La tâche du traducteur“ de Walter Benjamin, un commentaire* (Vek prekladu, „Úloha prekladateľa“ Waltera Benjamina, komentár, 2008).

V monografii *L'épreuve de l'étranger* sa Berman zaoberá problematikou prekladu v Nemecku v období romantiky, keď sa preklad považoval za veľmi vážnu záležitosť. Nikdy predtým sa v takejto miere nerozmýšľalo o mieste a dôležitosti prekladov v kultúrnej a literárnej oblasti. Prostredníctvom tejto problematiky sa Berman vždy snažil odpovedať aj na iné otázky, ktoré sa pritom priamo netýkajú len problému prekladu a ktoré si už po stáročia kladieme: aké sú vzťahy medzi „svojím“, „národným“ a „cudzím“, aká je podstata diela, aké sú vlastnosti jazykov a podobne.

Berman hľadal cestu k novej vede o preklade. Náčrtom jeho myslenia o preklade je aj stať *La traduction au manifeste* (Preklad ako manifest), uverejnená pred úvodom

do monografie *L'épreuve de l'étranger*. V autorovej predstave ide o koncept, ktorý by nemal postaviť proti sebe *teórii a prax*. A práve týmto problémom sa budeme v nasledujúcej stati zaoberať. Všimneme si tiež, v čom je Bermanova celoživotná práca prínosná a kde pramení.

Jedným z pojmov, ktorý Berman zaviedol vo francúzskej translatológii, je pojem „projekt prekladu“ (projet de traduction). Po prvýkrát ho použil v *Rapport de synthèse pour l'Habilitation à diriger des recherches* (Resumé syntézy Habilitácie na vedenie vedeckých prác, 1991), čo je resumé Bermanovej habilitácie, ktoré mu vyšlo tesne pred smrťou. Berman sa v habilitácii vracia k svojim predošlým knihám, článkom a štúdiám a vysvetľuje, čo sa v nich zmenilo a prečo. Pokúša sa v ňom vysvetliť, čo znamená hovoriť (parler) o vlastnom preklade: „Hovoriť o vlastnom preklade. Čo to znamená? Mnohí prekladatelia hovoria len o preloženom diele ako takom; iní zase opisujú ‚problémy‘, s ktorými sa nevyhnutne stretli, a s radosťou zdôrazňujú úlohu ‚skromných‘ sprostredkovateľov. Málo je takých (aj keď sa veci menia), ktorí ponúkajú to, čo nazývam ‚projektom prekladu‘“ (Berman, 1991: 6).

Kritika prekladu je pre Bermana dôležitá v tom, že každé dielo ju potrebuje preto, „aby o ňom potenciálni čitatelia vedeli, aby mohlo pôsobiť na ďalšie texty, aby našlo svoje uplatnenie a aby pretrvalo... Kritika je ontologicky spojená s dielom“ (tamže: 39). Berman ďalej dodáva: „... kritika a preklad sú štruktúralne príbuzné... Prekladateľ koná ako kritik na každej rovine textu“ (tamže: 40). Každý preklad je nielen exegezou, ale svojím smerovaním k dokonalosti môže odhaliť nedostatky a chyby predošlých prekladov, a tým dokáže obohatiť reťazec hodnotení.

Pre Bermana je dôležité i to, aby sa kritika prekladu neobmedzovala na zaznamenávanie nedostatkov alebo chýb v pochopení originálu či v jazyku a štýle prekladu, ktorými trpia mnohé umelecké preklady. Kritika sa musí vyrovnávať aj s faktom, že preklady sú považované za druhotné, originálu podriadené texty, čo môže fungovať ako psychologická prekážka.

Pre Bermana je kritika prekladu „formou textu“: uvažuje sama o sebe, formuluje svoju špecifickosť, a tým vytvára vlastnú metodológiu; je formou, ktorá nielenže vytvára vlastnú metodológiu, ale „pokúša sa ju založiť na explicitnej teórii jazyka, textu a prekladu“ (tamže: 45).

Berman uznáva len dva pokusy o teóriu prekladu. Keďže si myslí, že nie je možné vytvoriť dokonalú a konečnú teóriu o preklade, hovorí len o „pokusoch“. Ide mu o teóriu Henri Meschonnicca a polysystémovú teóriu telavivskej školy.

Spolu s Meschonnicom Berman akceptuje tézu o *pravde* prekladu a tvrdí, že je nevyhnutné poukazovať na všetkých tých, ktorí touto pravdou opovrhujú z rôznych dôvodov, či už z nadutosti, lenivosti, ľahostajnosti, narcistickej úslužnosti, alebo z nedostatku vedomostí. Meschonnic je ešte útočnejší ako Berman, možno ho považovať za viac polemického. Berman má pri čítaní Meschonnicových kritik prekladu dojem, že „sudca vydal rozhodnutie bez toho, aby sa mohol obžalovaný obhajovať, alebo že pravidlá súdneho konania sudca veľmi nedodržiaval“ (tamže: 49).

Berman si na rozdiel od Meschonnicca vypracoval metódu analýzy prekladu, ktorá má tri jasne vymedzené etapy:

Prvou etapou Bermanovej metódy je predbežné čítanie originálu, prípadne už existujúcich prekladov, ako aj všetkých prác, čo o ňom boli napísané. Toto čítanie sa

nemôže zaobiť bez vedomia, že cieľom je za každých okolností pochopiť a interpretovať preklad. Pomaly sa tak črtá (a to je druhá etapa Bermanovej metódy) tzv. *projekt prekladu*, ktorý nie je podmienený žiadnou systematizáciou, žiadnou teóriou, ktorá by priamo či nepriamo nabádala k tomu, čo v preklade „treba robiť“ (tamže: 69). Nedá sa presne povedať, či Berman chce ponúknuť metódu kritiky prekladu alebo umenia prekladu. „Horizont prekladateľa“, súhrn textov a možností, spôsobov prekladania, ktoré má prekladateľ k dispozícii, „projekt prekladu“ a „prekladateľská hermeneutika“ sa týkajú predovšetkým kritika, ale aj prekladateľa, akoby kritik mal byť nechtiac aj prekladateľom. Tu si môžeme položiť otázku, čo je podľa Bermana dobrý preklad. Berman najprv uvažuje, či hodnotenie kritika (a to je treťou etapou jeho metódy) nebude len odrazom jeho vlastných myšlienok, presvedčenia či teórie, ku ktorej inklinuje, a to aj v prípade, že by na to mal najrozličnejšie dôvody. Ďalej sa Berman pýta, či „kritik neupadne do dogmatizmu v prípade, že nechce zostať neutrálny, alebo či nebude dávať prednosť len istej koncepcii prekladu“ (Berman, 1991: 91–92). Aby sa tomu kritik prekladu vyhol, musí postupovať a posudzovať podľa dvoch kritérií: poetického a etického. Pod poetickým konsenzom máme na mysli fakt, že zmysel prekladu spočíva v textovej zhode s originálom. Musí byť *textom*, t. j. musí sa stať dielom. Berman robí rozdiel medzi dielami a textami, na ktoré sa zabúda. Prvé nestarnú a vždy sa budú čítať, druhé zaniknú so svojou dobou. Etický konsenzus pramení z rešpektu voči originálu. To však nie je nič nové a Berman si je toho vedomý. Nechce vytvárať novú koncepciu prekladu. Vychádza z analýzy dejín prekladu a vyberá z nich to najdôležitejšie.

Čo vlastne ostáva kritikovi prekladu, keď sám nie je prekladateľom a musí písať o práci prekladateľa, resp. ju komentovať? Ako vidí Berman jeho úlohu? Niekoľkými slovami to možno zhrnúť nasledovne: Kritik sa musí vyjadrovať jasne, používať bežnú slovnú zásobu, vyhýbať sa cudzím slovám, nekonečnému vysvetľovaniu a nič nehovoriacemu porovnávaníu. Berman požaduje, aby kritikovi prekladu každý rozumel.

Význam a uznanie, ktorých sa kritike prekladu dostáva, závisia však od povesti a uznania, ktorých sa dostalo samotnému prekladu. Platí to aj naopak: čím väčšie bude pôsobenie a vplyv kritiky prekladu, tým väčší sa bude umelecký preklad považovať za dielo rovnocenné originálu. Vo Francúzsku sa napríklad stal preklad v 20. storočí jednou z hlavných literárnych činností práve vďaka kritike, ktorej kritériá je však potrebné ešte vypracovať.

V roku 1987 na piatom stretnutí prekladateľov a teoretikov prekladu „Assises de la traduction littéraire“ v Arles, venovanom prekladu Freudovho diela, Berman obrátil pozornosť na dôležitosť v úvode spomínaného *projektu prekladu*, ktorý je podľa neho sám schopný ovplyvniť náš úsudok, a pritom „nemusí byť teoretický, ani založený na lingvistike, musí však existovať“ (Cinquièmes Assises, 1989: 114).

Aby sme mohli posúdiť preklad, musíme analyzovať projekt prekladateľa. Aby sme však mohli vysvetliť Bermanov „diskurz o preklade“, musíme sa najprv v krátkosti zmieniť o jeho „projekte traduktológie“. Projekt v Bermanovom chápaní znamená dve veci: zoznam úloh (prekladateľa a prekladu) a systematizáciu diskurzu o preklade, ako aj v preklade. Berman sám používa slovné spojenie *projekt traduktológie*. Vo francúzštine sa nazýva tento projekt „projet de traductologie“. Berman striktné rozlišuje medzi „translation“ a „traduction“. Toto rozlíšenie vychádza z dejín

myslenia o preklade v západoeurópskych krajinách. Termín „translation“ sa vo Francúzsku prestal používať začiatkom 16. storočia a nahradil ho termín „traduction“, z ktorého je odvodené aj slovo „traductologie“. Berman etymologicky a historicky rozlišuje preklad ako *translatio* a *traductio* a nachádza rozdiel, ktorý formuje na jednej strane anglosaské, na druhej strane románske myslenie o preklade. Z týchto dôvodov sme sa rozhodli v súvislosti s Bermanovým konceptom používať ad hoc termín traduktológia.

Berman používa tento termín v presnom význame. Robí rozdiel medzi svojim pokusom o novú teóriu prekladu a medzi translatológiou založenou len na skúsenostiach z teórie tlmočenia. Tu narážame podobne ako Berman na teóriu ISIC, čo je najuznávanejšia tlmočnická škola vo Francúzsku.

V závere svojej najvýznamnejšej knihy *L'épreuve de l'étranger* sa pokúša jednak ohraničiť epistemologickú a teoretickú platnosť vlastného pohľadu na translatológiu, jednak objasniť vzťahy tejto vedy s inými vedami. Bermanov diskurz nadväzuje na spor o teóriu prekladu, ktorý viedli J.-R. Ladmiral a H. Meschonnic (1981: 3–18). Ladmiral tvrdil, že pojem translatológia zodpovedá nemeckému slovu *Übersetzungswissenschaft* (v doslovnom preklade „veda o preklade“), zatiaľ čo Meschonnic popieral túto „ašpiráciu na vedu“ a „samostatnosť“, ktorú *Übersetzungswissenschaft* predpokladá a ktorá by translatológiu osamostatnila, a tým vzdialila od ostatných vied. Meschonnic narába s pojmom „teória“ alebo „poetika“ prekladu, čím sa vyhýba nebezpečenstvu prílišnej vedeckosti a špecifickosti danej disciplíny.

Berman vo svojej práci reaguje na otázky, ktoré tento spor vyvolal, napriek tomu, že ho nikdy priamo nespomína. Útočí na dávny protiklad medzi teóriou a praxou, medzi teoretikmi bez praxe a prekladateľmi bez teoretických vedomostí:

„Dôsledkom tohto [protikladu] je intenzívne spochybnenie potencie traduktológie, ktorá by pokrývala teoretickú aj praktickú oblasť a ktorá by sa rozvíjala na základe prekladateľskej *praxe*; presnejšie povedané, na základe toho, že *ona sama je zo svojej podstaty praxou*. Teoretici, ktorí abstrahujú, a prekladatelia, ktorí vychádzajú z praxe, spoločne tvrdia, že skúsenosť prekladania nemôžeme, ani nesmieme presunúť na teoretickú úroveň. Toto tvrdenie je však popretím zmyslu aktu prekladania: ten je zásadne *druhohstupňový, pričom reflektuje sám seba. Sebareflexia je preň podstatná* a s ňou aj systematizovanie“ (tamže: 300–301).

Z povedaného vyplýva otázka, ako môžeme „presunúť na teoretickú úroveň“ túto zvláštnu *skúsenosť*, ktorá robí z prekladania reflexiu, a to bez toho, aby sme zničili úzke vzťahy medzi teóriou a praxou. Berman sa vo svojich prácach zaoberá predovšetkým týmto problémom. Jeho odpoveď je jasná. Hoci rozmer autoreflexie spojenej s intuíciou „zblízuje skôr... preklad s ‚vedou‘ ako s ‚umením‘, diskurz o preklade nemôže a nesmie byť ‚vedou o preklade““ (Berman, 1995: 301). Na predposlednej strane *L'épreuve de l'étranger* píše Berman na záver svojich úvah o komplementarite a rozdielnosti lingvistického a traduktologického prístupu: „*Veda o preklade* by teda mala dvojaký zmysel: bola by vedou, ktorej predmetom by bol súhrn znalostí o preklade, a zároveň by ‚zvedečtovala‘ prekladateľskú prax.“ Tu však treba správne pochopiť pojem „veda o preklade“, ktorý v tejto súvislosti neodkazuje na Bermanovu predstavu traduktológie, pretože Berman považuje preklad prevažne „za *subjekt* znalostí, za pôvod a prameň znalostí“, a na základe toho nepotrebuje *vedecky objektivizovať* túto

skúsenosť, v ktorej sú samotné znalosti už intuitívne obsiahnuté. Berman tvrdí, že „traduktológia musí existovať ako celok uznávaných znalostí, aj keď sa tento celok nepremení na vedu, na Übersetzungswissenschaft“ (Berman, 1985: 94).

Týmto tvrdením požaduje Berman pre traduktológiu – ktorá neašpiruje na vedecnosť – vlastný priestor, neobsadený inými vedami; inými slovami, obhajuje *samostatnosť* tohto celku znalostí.

„Celok znalostí, ktorých témou je tento priestor (priestor reflexie, a teda výskumu), bude samostatný: nebude závisieť ani od čistej či aplikovanej lingvistiky, ani od porovnávacej literatúry, ani od poetiky, ani od štúdia cudzích jazykov a literatúr a tak ďalej, napriek tomu, že všetky tieto etablované disciplíny, každá svojím spôsobom, tvoria interakciu s priestorom prekladu“ (Berman, 1995: 191).

To však neznamená, že traduktológia by sa mala uzatvoriť do (vlastných) hraníc; naopak, je „interdisciplinárnou práve preto, lebo sa nachádza medzi rôznymi disciplínami, ktoré sú od seba často vzdialené“ (tamže: 291).

Fakt, že termín traduktológia sa používal už pred Bermanom, sa dá celkom ľahko vysvetliť. Tak ako Derridova „gramatológia“ či Foucaultova „archeológia“, aj Bermanova „traduktológia“ je termín prevzatý a používaný v inom význame, ako bol ten pôvodný. Nejde o presne a jasne ohraničené pole istých znalostí, ale skôr o priestor, v ktorom možno slobodne rozmýšľať. Takzvané *uvažovanie*, pojem *reflexia* tu treba postaviť do protikladu k pojmu teória. Berman chce pojem „traduktológia“ podrobiť dekonštrukcii. Narážame na to, že prvou úlohou traduktológie je *analýza dekonštrukcie*, ktorá „berie do úvahy fakt, že prekladanie je – ako obnovovanie významu (a vždy je to tak) – procesom narušania formy prekladaných diel“ (Berman, 1986: 90). Z toho vyplýva druhá, teda etická úloha prekladania, ktorá núti prekladateľov k vernosti – *fidus interpret* – voči „čistej pravde formy“ (Berman, 1991: 6). *Analýza dekonštrukcie* predpokladá však ďalšiu kritiku, ktorej účelom je odhaliť zjavnú a zároveň i skrytú etickú a poetickú podstatu aktu prekladania: „aby sme sa dostali k tomuto rozmeru, treba vykonať tzv. *dekonštrukciu* (prevzal som tento pojem od Heideggera) etnocentrickej, hypertextovej a platónskej tradície prekladu“ (Berman, 1985: 46). V tejto súvislosti však treba zdôrazniť, že ani Heideggerovo a ani Bermanovo chápanie pojmu *dekonštrukcia* nie je v žiadnom prípade negatívne. Bermanov projekt *dekonštrukcie* je zásadne *pozitívnou kritikou*. On sám zdôrazňuje, že „*dekonštrukcia* by mohla byť jedným zo vzťahov, ktoré si vytvárame k dielu [pri písaní]. Je tiež možné, že dielo samo vyvoláva túto *dekonštrukciu*“ (Berman, 1985: 81). Inak povedané, Berman vidí v *dekonštrukcii* nevyhnutnosť, ktorá by viedla komentár, kritiku a preklad k posudzovaniu, či dokonca k pozmeneniu samých seba.

Pozrime sa teraz, ako Berman sám opisuje, čo má byť traduktológia – berúc do úvahy, že nemôže byť *vedou*. Berman popiera starý protiklad *teória – prax*, a tým je schopný traduktológiu aj presne definovať:

„Poviem teraz niekoľko slov o *horizonte*, diskurzu, ktorý chcem viesť o preklade... V žiadnom prípade tu nemôže byť reč o nejakej *teórii*. Ide skôr o uvažovanie v presnom slova zmysle, ku ktorému sa hneď vrátim. Chcem sa ocitnúť úplne mimo konceptuálneho priestoru, ktorý ponúka dvojica *teória – prax*, a nahradiť ho dvojicou *reflexia a skúsenosť*. Súvislosť medzi skúsenosťou a reflexiou nie je tá istá ako medzi praxou a teóriou. Preklad je skúsenosťou, ktorú môžeme preberať a (znovu)pochopiť v reflexii. Presnejšie: preklad je

už od začiatku (rovnako ako skúsenosť) reflexiou. Reflexia nie je ani impresionistickým opisáním subjektívnych procesov aktu prekladania, ani metodológiou“ (tamže: 37–38).

Teraz sa už dá pochopiť, prečo traduktológia v Bermanovom chápaní nemôže byť teóriou. Po prvé, nielen že nemá ambíciu „vybudovať všeobecnú teóriu prekladu“, ale dokazuje tiež, že „takáto teória nemôže existovať, lebo priestor prekladu je babylonským priestorom, inými slovami, popiera všetky zovšeobecňovania“ (všetko Berman, 1985: 41). Ale najpodstatnejší dôvod nájdeme inde. Pre Bermana je všeobecná a jediná teória prekladu „možná iba v rámci obnovovania významu“, t. j. keď je práca na forme skrytá. Odtiaľ aforizmus, ktorý poukazuje na ideologický charakter tejto teórie, meniacej dimenziu formy: „Každá teória prekladu posúva na teoretickú úroveň ‚dekonštrukciu formy‘ v prospech ‚obnovovania významu‘“. Ak si Berman myslí, že žiadna teória nemôže zabrániť *dekonštrukcii formy*, zároveň je presvedčený, že forma sa musí zachovať, či v každom prípade na ňu aspoň treba brať ohľad. A to je hlavnou úlohou jeho predstavy traduktológie.

Keď sme rozobrali, ako Berman chápe teóriu, ostáva nám všimnúť si, čo preňho znamená vlastná traduktológia: „Traduktológia: sebareflexia prekladu na základe toho, že preklad je skúsenosťou“ (tamže: 39), a na inom mieste – „traduktológia je teda reflexívnym návratom k skúsenosti, ktorou je preklad, a nie teóriou, ktorá by ho opisovala, analyzovala, prípadne aj riadila“ (tamže: 89).

Musíme sa však vrátiť k Bermanovmu chápaniu pojmov *skúsenosť* a *reflexia*. Berman sa odvoláva na slávnych filozofov – Kanta, Fichteho, Hegela, Husserla, Benjamina a Heideggera, ktorí však spomínané pojmy definujú odlišne. Máme teda dôvod pýtať sa: V akom zmysle chápe Berman tieto dve kategórie myslenia?

Svoje chápanie skúsenosti prebral od Heideggera, ktorého text *Das Wesen des Sprache* (Podstata jazyka) cituje:

„Mať skúsenosť s niečím znamená nechať tú vec prísť k nám, aby sa nás dotkla, aby na nás dopadla, aby nás vrhla na zem a urobila z nás niekoho iného. V rámci tejto skúsenosti „mať“ neznamená práve, že „máme“ túto skúsenosť pod kontrolou, že ju riadime; *mať* tu znamená, rovnako ako v slovnom spojení „mať chorobu“, dostať sa z toho, pretrpieť to od začiatku do konca, znášať to, prijať to, čo nás postihne, a zároveň sa tomu podrobiť“ (Berman, 1985: 38).

Preklad ako skúsenosť nám vlastne prináša dvojité poznanie: poznanie seba samého a poznanie „iného“.

Aby sme teraz lepšie porozumeli Bermanovmu chápaniu pojmu *reflexia*, zastavme sa pri vývoji jeho uvažovania. V texte spisu *Habilitation* píše:

„Vo svojom článku *Preklad a diskurz o preklade* (1986) som sa pokúšal dôkladne preskúmať rôzne druhy diskurzu o preklade a následne vybudovať architektonický plán traduktológie, ktorú by sme považovali za reflexívny návrat ku skúsenosti prekladu.

Dnes by som skôr povedal, že v spojení ‚hermeneutika prekladateľskej dimenzie‘, pre mňa ‚hermeneutika‘ znamená tak ako pre ten prúd myslenia, na ktorý sa odvolávam (a ktorého najvýznamnejším predstaviteľom je vo Francúzsku Paul Ricoeur), konceptuálnu autoexplikáciu zásadnej ľudskej skúsenosti. Projekt traduktologickej hermeneutiky je odôvodnený tým, že prekladateľská dimenzia je naozaj ‚zásadnou dimenziou‘, t. j. dimenziou, v ktorej sú všetky ľudské činy a výsledky myslenia ‚zachytené‘ v tom zmysle, že sú ‚zachy-

tené“ v písaní a v napísanom a hovorenom jazyku“ (Berman, 1991: 6).

Pozrime sa teraz, v čom je pre nás táto zmena významná. Berman zamenil výraz „reflexívny návrat ku skúsenosti prekladu“ za výraz „konceptuálna autoexplikácia zásadnej ľudskej skúsenosti“, čím sa ešte viac priblížil k Heideggerovej filozofii. *Autoexplikácia* je vlastne prekladom nemeckého *Auslegung*. Berman prešiel od Husserlovho chápania k Heideggerovmu. Bermanov *Auslegung* už pre neho nie je ako pre Husserla teoretickým stanoviskom, „uvedomením si pochopeného, ale uvažovaním nad možnosťami začlenenými do porozumenia“ (Heidegger, 1985: 122). Explikácia nakoniec nie je ničím iným ako *predteoretickým* stanoviskom, ktorého základ sa nachádza v porozumení.

Berman používa pojem *autoexplikácia* namiesto pojmu *autoreflexia*, ako vysvetľuje v úvode práce *Habilitation*. Robí najprv rozdiel medzi dvoma kategóriami traduktológie: rozlišuje „vedeckú“ a „esejistickú“, či dokonca niekedy „úvahovú“ traduktológiu. Zdôrazňuje, že v druhej kategórii je „nebezpečná neprítomnosť hraníc uvažovania“ (Berman, 1991: 1). Hoci si sám vybral druhú kategóriu, chce sa vyhnúť nebezpečenstvu *autoreflexie*. V rámci svojej kritiky teórie prekladu v romantickom Nemecku vysvetľuje toto nebezpečenstvo takto:

„Literárne a intelektuálne smerovanie sa v túžbe po sebatpotvrdení a absolútnosti postupne vzdalovalo od každého historického či jazykového základu; v sebatpotvrdení videlo vlastný obraz – vyblednutý a bez života. V dejinách moderných literatúr a poézie nie je všetko len monológom a autoreflexiou. Ale isté je, že táto tendencia prevažuje. Môžeme ju uznávať. Môžeme ju tiež popierať, a to je náš prípad, v mene skúsenosti iného literárneho rozmeru“ (Berman, 1995: 38).

Berman sa vzdal výrazu „*reflexívny návrat*“, pretože si ho možno pomýliť s *autoreflexiou*, ktorú sprevádzajú niekedy iné významy; kvôli nim sa potom považuje za akt teórie.

Možno najužší vzťah má Bermanov prístup s Ricœurovou filozofiou. Podľa neho má explikácia priame súvislosti s interpretáciou textov. „Rozumieť je *rozumieť sebe pred textom*. ... Porozumenie je teda presný opak konštituovania, ktorého kľúč by mal ovládať každý jednotlivec. Bolo by teda vhodnejšie povedať, že *ja* je konštituované ‚*vecou*‘ textu“ (Ricœur, 1986: 116–117). Pre Bermana preklad ako *textová* skúsenosť so sebou prináša vlastný celok znalostí, čo sa presne hodí k tomu, čo hovorí Ricœur o seba-porozumení: toto seba-porozumenie nie je možné bez prostredníctva textu.

Berman hovorí, že traduktológia síce nie je „filozofiou prekladu“, ale musí sa nevyhnutne zakladať na filozofickom myslení. Bermanova traduktológia a filozofia majú jednu vec spoločnú, a tou je skúsenosť. Táto skúsenosť obsahuje v sebe zárodok vedomostí, skúsenosť, ktorá je vlastne jediným a vzácnym *predporozumením*.

Ako sme sa doteraz usilovali ukázať, Berman je nepochybne jedným z najvplyvnejších teoretikov prekladu, ale u niekoho môže jeho dielo vzbudzovať dojem, že „závažná integrizmom“. Je pravda, že v jeho textoch sa často nachádzajú slová ako „proces, posudzovanie, rozhodnutie, tradícia, národ, úloha“ atď. Bermanova kniha *Pour une critique des traductions: John Donne* sa končí týmito slovami: „Každý nový preklad Donna bude... musieť byť... t. j. bude sa riadiť podľa...“ (Berman, 1995: 228). Takéto formulácie akoby nenechávali budúcim prekladateľom Donnovo diela veľkú

slobodu, a nie sú im ani veľmi nápomocné, pretože keď podľa Bermana kritik skončí s posudzovaním, musí mlčať: „Nemá nárok povedať konkrétne, ako by sa mal Donne znovu prekladať.“ Lenže kritikom prekladov je väčšinou tiež prekladateľ, ktorý má sklon považovať svoj preklad za jediný platný, a teda aj najlepší.

Aby sme sa však vrátili k pôvodnému zámeru našej práce, pripomeňme, že celou Bermanovou hermeneutickou traduktológiou sa vinie myšlienka zásadne konfliktného charakteru prekladu. Preklad je v podstate „otvoreným dielom, dialógom, kreolizáciou kultúr, odchyľuje sa od pôvodného“, ale je tiež „rozbitý“, plný protikladov, ktoré spôsobujú rozdiely medzi jazykmi: originál/preklad, vlastné/cudzie, forma/význam, vernosť/volnosť, preložiteľné/nepreložiteľné, atď. Cieľom Bermanovho traduktologického projektu nie je popierať alebo rušiť „neustálu prítomnosť protikladov“, ktoré nevyhnutne patria k prekladu, ale prekonať ich tým, že by odhalili *pravdu* prekladu. Náhrada starého protikladu *prax – teória*, ktorou je nová dvojica *skúsenosť – reflexia* alebo *autoreflexia*, dovoľuje Bermanovej traduktológii prekonať hranice predchádzajúcich teórií a poukazuje na podstatu aktu prekladania. Napokon *skúsenosť a reflexia* sú dve neoddeliteľné časti jediného celku: prekladu. V tom spočíva aj Bermanov prínos. Poskytuje istotu, že pri akte prekladania je preklad akoby priestorom, v ktorom sa všetko rozbije a rozpoltí. Teda skúsenosť a reflexia spoluúčinkujú pri akte prekladania takmer bez časovej alebo logickej súvislosti.

■ BIBLIOGRAFIA

- ATTAL, Jean-Pierre: Antoine Berman et la critique de traductions. In: *TILV*, Paris, 2009.
- BERMAN, Antoine: *L'épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*. Paris: Gallimard, 1984.
- BERMAN, Antoine: La traduction et la lettre, ou l'Auberge du lointain. In: *Les Tours de Babel*, Mauvezin, T.E.R., 1985.
- BERMAN, Antoine: La traduction et ses discours. In: *Confrontations*, n° 16, automne 1986.
- BERMAN, Antoine: *Rapport de synthèse pour l'Habilitation à diriger des recherches*, Paris: PUF, 1991.
- BERMAN, Antoine: *Pour une critique des traductions: John Donne*. Paris: Gallimard, 1995.
- BERMAN, Antoine: *L'Age de la traduction. « La tâche du traducteur » de Walter Benjamin, un commentaire*. Saint-Denis: P.U.V., Intempestives, 2008.
- Cinquièmes Assises de la Traduction littéraire: *Traduire Freud*, Arles: Actes Sud, 1989.
- HEIDEGGER, Martin: *Être et temps*. Paris: Authentica, 1985.
- LADMIRAL, Jean-René, MESCHONNIC, Henri: Poétique de la traduction, Théorèmes pour la traduction. In: *Langue Française*, 51, septembre 1981.
- RICOEUR, Paul: *Du texte à l'action*. Paris: Seuil, 1986.

■ BERMAN OR THE END OF THE OPPOSITION PRACTICE-THEORY

Antoine Berman, theory of translation, translation in France, history of translation, theory (reflection) and practice (experience), criticism of translation, hermeneutic and stylistic analysis.

This article deals with the theory of traduction of Antoine Berman, who is one of the most famous french theorists of translation. We tried in our work to show how has evolving his theory.

He developed an original concept of „criticism of translation“ and a methodology to

anchor the practice of the criticism. He demonstrated how the work of translation is a critical process as well as a creative one. Berman's works are fundamental texts in translation studies, because Berman applied the notion of ethics and called for a translation that is nonethnocentric and stipulated that the creativity required by work of translation be focused on the recreation in the other language without being over-determined by the personal poetics of the writer-translator.

Berman achieved a rare combination of hermeneutic and stylistic analysis of commentary on the original and analysis of its translations, giving the reader access both „to the language of the original – to the way in which poetry and thought are deployed – and to the actual work of translation“. We can read Berman's works like they was divided into two separate but interlinked parts, each focused on one element of the ethics of translation: theory (reflection) and practice (experience).

Mgr. Vivien Cosculluela
doktorand v odbore Translatológia
Université Bordeaux III Michel de Montaigne, UFR des Lettres
Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra romanistiky
vivien.cosculluela@email.cz